

Обр. 2. – Местността Калугерови ливади, северозападно от Бистрица

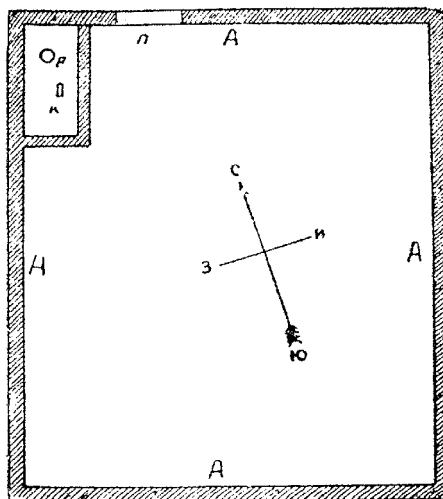
ското тече Янчовска река. Според В. Стоянов, който през 1892 г. посетил мястото, тук са били откривани римски и ранновизантийски монети, както и четвъртити тухли⁴. Именно по тази причина, мястото е било прието за свято и един от свещениците поел инициативата тук да се изгради малък параклис. Местността е свързана с легенди за изцеление и царски съкровища от времето на Асеневици⁵.

През 1905 г., тук вече съществувало “манастирчето” – “една малка, скърпена от стар материал черквица и една дървена сграда с 2–3 стаи за живеене”⁶. При изграждането им са били разкрити останки от масивна правоъгълна сграда⁷, градена от камъни и тухли, споени с хоросан (Обр. 3). Сградата е с внушителни размери 65 x 55 крачки. Входът ѝ е в близост до северозападния ъгъл. Именно в този ъгъл е било разчистено правоъгълно помещение, настлано с тухли, където били открити архитектурни детайли

и метални находки. Споменават се глинени водопроводи, както и изобилие от битова керамика (кадилници, кюпове). Намираните тук монети се отнасят към IV в. Сградата е приемана за манастир или стара крепост⁸.

Днес на това място се издига манастирът “Св. Петка”, чийто храм е посветен на Св. Илия. Описаните останки от градежи отдавна са заличени и

сега нищо от тях не може да се види на повърхността. Вероятно пак с тези антични градежи може да се свърже изправената пред входа на храма каменна колона (Обр. 4). Този на пръв поглед маловажен детайл предполага по-представителен характер на сгра-

Обр. 3. – Скица на останките от антична сграда в м. Калугерови ливади (по В. Атанасов)

Обр. 4 – Каменна колона при църквата в манастира “Св. Петка”

дата, на която е принадлежала. Из околността се откриват фрагменти от тегули (деб. 35 мм) (Обр. 5), но за съжаление, незначителните им разме-

Обр. 5 – Тегула от местността Калугерови ливади

ри не позволяват да бъдат измерени форматите. В близост, открихме тухла, частично запазена. Формована е в едностранен калъп. В тестото има и малки включения от камъчета, довели до напукване на повърхността при изпичането. Дебелината е 40 мм. Запазените размери са 200 x 180 мм (Обр. 6).

Въпреки оскъдните данни, с които разполагаме, описанието на сградата показва стабилен градеж с употреба на тухли и варопясъчен разтвор. Значителните размери, както и водоснабдяването с течаща питейна вода са указание за сериозните финансови възможности на собственика. Не без значение са и споменатите архитектурни детайли.

От ограничената база данни бихме могли да предположим, че тук е съществувал вилен комплекс, граден и функционирал в късноримския период.

Ориентир за евентуалната дейност на това стопанство предлагат

Обр. 6. – Тухла от местността Калугерови ливади

рудните разработки в непосредствена близост. Експлоатацията им е сигурна, но са оскъдни данните за времето, по което това е ставало.

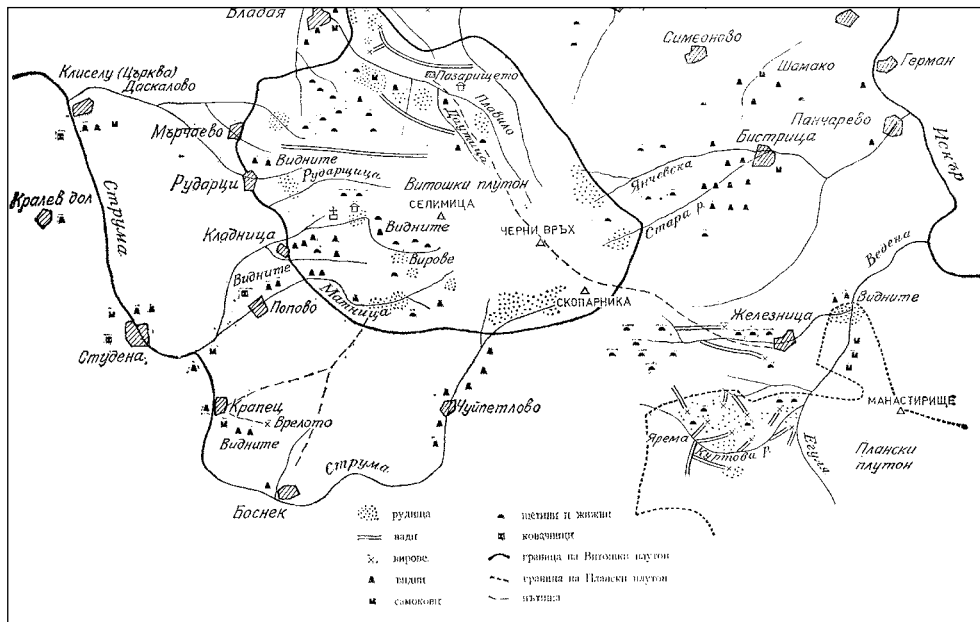
Легендарните сведения свързват мястото с промиване на злато и желязо⁹. “Цялата дилувиална местност от Богдана и Копралите до полите на Витоша се нарича и сега Рудищата”¹⁰, твърди П. Делирадев. Ив. Велков предполага, че именно за това място се отнасят наблюденията на Люзинян от 1786 г., който видял изоставена “златна рудница” и събрал сведения за намирани из околността полускъпоценни камъни¹¹. По долините на споменатата река Янчовска, както и на едноименната Бистрица се намират едни от най-сериозните залежи на магнетитови пясъци в околността¹².

Г. Георгиев посочва, че именно тук, в центъра на вилната зона са

откривани пещи за добив на желязо (Обр. 7)¹³. Голямото количество шлака, според него, предполага съществуването на металургичен център¹⁴. За съжаление няма анализ на намираните тук археологически материали, а и те едва ли са запазени, за да може по-точно да се определи времето на експлоатиране на тези залежи.

Освен сигурният тук късноримски пласт, указание, че животът тук е продължил под някаква форма и в ранновизантийския период ни дава откритата от нас при един от съвременните строителни изкопи медна монета на Юстин I (518–527), отсечена в Константинопол. Описанието ѝ е както следва:

Лице: DN IVS -- /N ---- Бюст на императора, с диадема, броня и палудаментум, надясно.

Обр. 7. Част от района на Витоша с данните за металургична дейност (по Г. Георгиев)

Обр. 8. – Монета на Юстин I, открита в местността Калугерови ливади.

А). Лице

Обр. 8. Б). Опако

Обр. 8. В). Надпис на опакото

Опако: Надпис. Обр. 8 В.

Полуизтрита. Диаметър 26–33 мм.

Тегло 18,50 г¹⁵ (Обр. 8 А, Б, В).

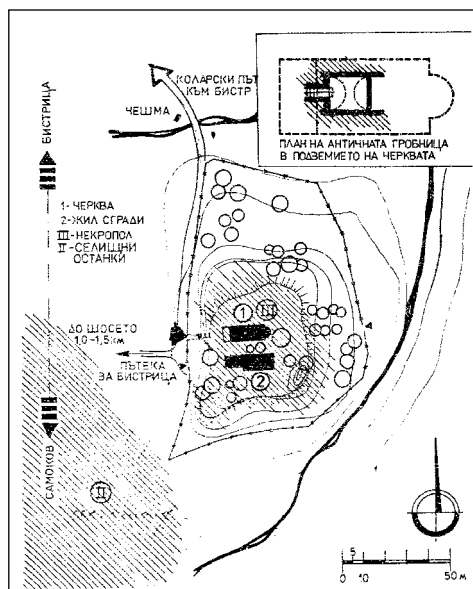
За съжаление не разполагаме с достатъчно данни за характера, мащабите и продължителността на това обитаване.

Следи от антично селище са откривани и в местността Мали дол. Тя се намира на 2,80 км югоизточно от селото в низините между източните склонове на Витоша и западните възвишения на Плана планина. Мястото е богато

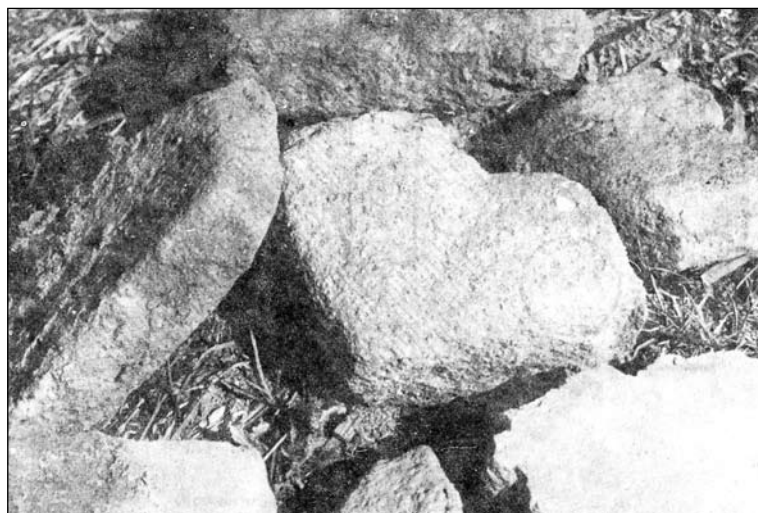
на извори с питейна вода. Сега тук се издига манастирът “Св. Св. Йоаким и Ана” (Обр. 1)¹⁶. При строежа му през 1947 г. е проучена една раннохристиянска засводена гробница (датирана IV–V в.)¹⁷. Останките ѝ се съхраняват под западната част на наоса на манастирската църква. В близост до църквата са откривани тухли, керемиди и следи от градежи¹⁸. Останки от каменен зид с посока север – юг се виждат и сега северно от църквата (Обр. 9). Може да се проследи на около 5 м,

Обр. 9. – Зид с посока север – юг, северно от манастира “Св. Св. Йоаким и Ана”

Обр. 10. – Скица на останките от антично селище в близост до манастира “Св. Св. Йоаким и Ана” (по Д. Димитрова, Здр. Ганева, Г. Стоянова)

Обр. 11. – Останки от тухли и керемиди, откривани в околностите на манастира “Св. Св. Йоаким и Ана” (по Д. Димитрова, Здр. Ганева, Г. Стоянова)

северно от манастирската ограда. За съжаление не разполагаме с данни за датировката му, както и за характера на сградата към която принадлежи. Зидове се споменават и западно от проучената гробница¹⁹, а на приложения план се виждат селищни останки югозападно от манастира. При изкопни работи тук са откривани тухли и керемиди (Обр. 11)²⁰. На това място е един от изворите в околността и мястото и сега е използвано като оброк.

Самият манастир е издигнат на възвишение, приемано от изследователите за могила “изгубила част от височината и първоначалната си форма”²¹. Върху него се издигат вековни дървета (Обр. 12) подсказващи древния му произход. По-вероятно, обаче, става дума за останки от масивна постройка (или постройките), обезличени от времето, отколкото за могилен насип. В непосредствена близост до

източната ограда на манастирския двор открихме почти изцяло запазена антична тухла (Обр. 13). Тя е формована в едностранен калъп от глина с примеси на пясък, камъчета и шамот в тестото, добила след и з п и ч а н е т о наситеночервен цвят. Размерите ѝ са: ширина 290 мм; зап.

Обр. 12. – Манастирът “Св. Св. Йоаким и Ана”. Поглед от север

дълж. 240 мм; дебелина 60 мм. Прави впечатление дебелината ѝ, която се отличава сериозно от описаните формати на тухлите, използвани при строежа на гробницата (45 мм). Тя е сходна с фрагментите, откривани из околността,²² а на повърхността на всички тях липсват знаци, нанасяни с пръсти върху още влажната глина,

Обр. 13. – Тухла, открита при източната ограда на манастира “Св. Св. Йоаким и Ана”

за разлика от тухлите на гробницата. Разликите в партидите, вероятно са указание за хронологически различия между градежите, от които са били част.

По оскъдните данни, с които разполагаме, не бихме могли да направим заключения за характера и продължителността на обитаването тук. Явно е, че става дума за неукрепено селище, за чиито мащаби и организация не разполагаме с достатъчно данни. Най-общо животът в него е продължил в късноантичния период.

Разположеното в непосредствена близост, естествено възвишение носи името Градище (Обр. 1, 14). Местността не е била обект на специален интерес в литературата. Възможно е, именно това да е споменатото от В. Атанасов “Кале”, за което е ясно единствено, че е в землището на с. Бистрица

Обр. 14. – Поглед от запад към манастира “Св. Св. Йоаким и Ана” и местността Градище

Обр. 15. – Поглед към местността Градище от север

ца, но няма описание на точното местоположение и вида на останките.²³

Градището принадлежи към северозападните части на Плана планина. Местността е сравнително лесно достъпна – разположена е на 1010 м надморска височина. От север и за-

пад, един от притоците на р. Бистрица – Лева река осигурява естествена водна преграда в подножието на хълма. От източната страна Градището е естествено защитено от сега сравнително маловодно дере. Най-достъпно е откъм южните си полегати склонове. В ниското – при реката, има няколко извора на питейна вода, сега каптирани. Цялата местност е залесена с борова гора (Обр. 15). Терасите, направени във връзка със залесяването са променили доста първоначалния вид на терена. В полите на хълма има букви, брезови, дъбови дървета и храсти от дрян и шипки.

На мястото е била изградено сравнително неоглямо укрепление.

Укрепената площ на най-високата тераса, по приблизителни изчисления възлиза на 1600 м². Видими са следите от три укрепителни пояса, разположени по естествения наклон на терена.

Стените в най-високата част на градището се проследяват по рѣба

на естествената тераса като вал с ширина 2 м, плътно набит с ломени камъни. Най-ясно се виждат по северния и западния ръб на терена и отчасти в южния край. Градени са от местни скални породи, които тук са с различна структура и оцветяване, явно поради седиментния си произход (Обр. 16). Големи канари със същите характеристики има по пътя от селото за Градището. Градежът е от необработени или частично обработени камъни, като са използвани и речни волутъци. Няма данни за хоросанова спойка. Най-вероятно за свързващ разтвор е използвана глина, но е възможно да е правена и т. нар. “суха зидария” – без използване на свързващи разтвори.

На по-ниската естествена тераса е изградена стена със сходни характеристики. Тя огражда Градището от север, запад и юг. Добре се проследява по целия ръб на терасата. Тъй като е защитавала и

Обр. 16. – Част от стената на най-високата тераса на м. Градище

Обр. 17. – Част от стената, опасваща по-ниската тераса на м. Градище. Поглед от запад

от естествените корозионни процеси скалния ръб, на места е използвана при залесяването и именно по нея вървят редиците борове (Обр. 17). По източния склон, където сега се намира частен имот, няма данни за укрепяване.

Обр. 18. – Иманярски изкоп на билото на м. Градище, впоследствие използван от животни

Това отчасти буди недоумение, като се има предвид, че от тази страна хълмът няма естествената защита на реката, но вероятно е оправдано от стръмния естествен наклон. Единствено на тази тераса се проследяват градежи от южната – най-достъпна част на хълма. В този край стената е трудно различима, много обезличена. Вероятно това се дължи на дългогодишната селскостопанска обработка. Градена е от големи необработени камъни. Проследява се на около 10 м, като в края на възвишението, завива на изток, където следите ѝ се

губят. В тази част, вероятно поради лесния достъп, градежът е по-масивен. Ширината на зида достига 2,40 м.

В сравнително ограничената укрепена площ няма видими на повърхността останки от градежи. В иманярските изкопи, впоследствие използвани от животни също няма данни за културен пласт (Обр. 18). Въпреки дълбоко прекопавания при залесяването терен не отрихмем нито един фрагмент битова или строителна керамика. Възможно е, постройките, ако е имало такива да са били от нетраен материал, което предполага временното им обитаване.

Най-добре е запазена стената в най-ниската част на хълма. Тя е с посока север – юг и се проследява на около 45 м в западното подножие на хълма. Характеристиките на градежа са като при горните две тераси, но тук много добре се вижда старателният подбор на камъните в зидарията (Обр.

Обр. 19. – Стената по най-ниската тераса на м. Градище. Поглед от запад

19). На места са запазени само камъните от западното ѝ лице, поради което е трудно да се направят изводи относно дебелината на зида. Зидът достига южния край на възвишението, където завива в източна посока и се проследява на дължина още 10 м. Завършва при началото на следващата по-висока тераса. Ширината му тук е 0,80 м (Обр. 20). Добре се очертават двете лица, оформени от по-големи камъни и пълнежът от по-дребни скални отломъци. В отделни участъци достига височина 0,50 м над съвременния терен.

В най-източната точка, до която достига, се свързва с друг зид с посока североизток-югозапад (Обр. 21). Той се явява подпорен за по-горната тераса и следва нейния ръб. Има дължина 12 м и височина 0,80 м над съвременния терен. Ширината му е 0,60 м. Граден е също от ломени и речни камъни, старателно напасвани един спрямо

Обр. 20. – Южният край на най-ниският ограден зид.
Поглед от юг

Обр. 21. – Зид с посока североизток – югозапад в югозападното подножие на местността Градище.
Поглед от запад

друг, като по-големите оформят лицата, а малките са част от пълнежа (Обр. 22). Няма данни за използване на свързващи разтвори. Наблюденията ни в този участък не позволяват

Обр. 22. – Зидът с посока североизток – югозапад. Поглед от север

Обр. 23. – Иманярски изкоп на северния склон на местността Градище

изводи относно това, дали става дума за продължение на оградните стени или тук се е развивала сграда с друго предназначение. Сходните характеристики на запазените останки ни позволяват да предположим, че става дума за синхронни структури, подчинени на единен замисъл.

Целият северен склон е осян от иманярски изкопи (Обр. 23). Повечето от тях са разположени в непосредствена близост до дънерите на някои от по-големите борове (Обр. 24). Това вероятно е във връзка с разпространените поверия за откривани съкровища в корените на вековни дървета. Недоумение предизвиква факта, че изкопите са правени в коренищата на дървета, засадани след средата на миналия век. За да не пречат, някои от

Обр. 24. – Иманярски изкоп в близост до дънер на отсечен бор

Обр. 25. – Медна монета на Юстин II и София, открита при един от изкопите на северния склон на м. Градище
А). Лице

Обр. 25. Б). Опако

Обр. 25. В). Надпис на опако

дърветата са били изрязани, а други поради подкопаването са се свлекли по хълма. Някои от изкопите достигат 3 м навътре в склона. При един такъв изкоп, открихме медна византийска монета. Отпечатана накриво и зле запазена, тя явно не е била одобрена от иманярите и е хвърлена като негодна. Описанието ѝ е както следва: Медна монета на Юстин II и София, отсечена в 570/571 г. в Константинопол.

Лице: DN IV ----- Императорът (вляво) и императрицата (вдясно), седнали на двоен трон, насреща. Всеки има около главата си нимб.

Опако: Надпис. Обр. 25 В.

Полуизтрита. Диаметър 20 – 23 мм. Тегло 4, 70 г. (Обр. 25 А, Б, В)²³

Малката площ, която затварят тези стени, разположени в три концентрични пояса, липсата на данни за културен пласт, както и не особено голямата здравина на зиданите прегради подсказват, че мястото е използвано по-скоро като временно убежище при нападение, а не като постоянно оби-

талище. В този смисъл то несъмнено стои във връзка с разположеното в непосредствена близост неукрепено селище в местността Мали дол.

Възникват, разбира се въпроси, във връзка с хронологическите различия между двата обекта, но те вероятно биха намерили обяснение при целенасочени археологически проучвания. Много е възможно, животът на селището да е продължил под някаква форма и в ранновизантийския период.

Освен видимите преимущества на мястото – изобилие от питейна вода, благоприятни за земеделие, скотовъдство и дърводобив земи, естествената защита на планината, в случай на опасност, възможно е и рудните залежи да са били свързани с основния поминък на населението тук. Б. Геров предполага възникването на антично-

то селище в землището на с. Бистрица да е станало именно във връзка с добива на желязо и злато²⁴. Интересът към рудните находища в околността е засвидетелстван при редица обекти в близост, именно в периода на късната античност²⁵.

Не без значение е и възможността за добра комуникация със селищата от околността. От тук е преминавал и един от основните пътища, свързващи Софийското със Самоковското поле. От София, през Бистрица и Железница, той водел за античното селище, което се намирало между селата Ковачевци и Ярлово, откъдето през Ве-

рила покрай връх Дебелец отивал за Сепарева баня.²⁶ Следите от този път, строен неизвестно кога, са описвани от очевидци.²⁷

Двете описани селища – това в м. Калугерови ливади и това, в м. Мали дол, са отдалечени на не повече от час път едно от друго. Между тях съществува и визуална връзка (Обр. 26). Можем да приемем, че са съществували по едно и също време. Основен поминък на населението в тях, вероятно е било рударството и металодобива. И вероятно са споделили една и съща историческа участ след средата на VI в.

Обр. 26. – Поглед от м. Калугерови ливади към с. Бистрица и местностите Мали дол и Градище

БЕЛЕЖКИ

1. Г. Георгиев – Старата железодобивна индустрия в България. С. 1978, с. 119.
2. П. Делирадев – Витоша, 1926, 320. Б. Геров – Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. – ГСУ ФЗФ, 1967, LXI, 1, с. 5.
3. В. Стоянов – Кратки вести от научний и книжовний свят. Пролетна разходка от София до Кокалянският манастир. – Периодично списание, 1892, кн. 40, с. 686 – 696; В. Атанасов – Урвич и Бистрица, Кокалянският манастир и Мала Света гора. Археологико – исторически бележки. С. 1905; Ст. Станчев – Старохристиянска гробница при Бистрица. – ИАИ, XVII, 1950, с. 280 – 284; Д. Димитрова, Здр. Ганева, Г. Стоянова – Софийските манастири. Възникване, развитие, структури и характер. С. 1992, с. 14.
4. В. Стоянов, пак там, с. 687.
5. В. Стоянов, пак там, с. 687; В. Атанасов, цит. съч., с. 6, 23.
6. В. Атанасов, пак там, с. 23.
7. Пак там, с. 23 – 24.
8. П. Делирадев – цит. съч., 320.
9. П. Делирадев, пак там, с. 199.
10. Пак там, с. 199.
11. Ив. Велков – Рударството във Витоша с оглед на златодобиването. – сп. Природа, IV, кн. 3, 1955, с. 90; Ив. Шишманов – Стари пътувания из България по посока на римския път от Белград за Цариград. – СБНУ, IV, 1891, 474.
12. П. Делирадев, цит. съч., с. 208.
13. Г. Георгиев, цит. съч., с. 119.
14. Пак там, с. 115.
15. Bellinger, A. *Dumbarton Oaks Catalogues of Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, voll. I, Washington, 1966, p. 39, N 8 a.
16. На картата манастирът е отбелязан като “Св. Богородица”.
17. Ст. Станчев, цит. съч., с. 280 – 284.
18. Ст. Станчев, пак там, с. 284.
19. Д. Димитрова, Здр. Ганева, Г. Стоянова, цит. съч., с. 14.
20. Пак там, с. 14; Обр. 47.
21. Пак там, с. 14.
22. В. Атанасов, цит. съч., с. 22.
23. Bellinger, A. *Ibidem*, p. 215, N 49.
24. Б. Геров, цит. съч., 1967, с. 64.
25. Д. Митова-Джонова – Археологически данни за металургията през късната античност у нас. – ГНПМ, 2, 1972, 61 – 67; Д. Митова-Джонова – Металодобивът в Самоковско през късната античност в светлината на археологическите материали от с. Поповяне. – В: Първи симпозиум по история на минното дело в ЮИ Европа. Сборник доклади, Варва 1975, 70 – 80; Д. Митова-Джонова – Късноантична сива керамика с пластична декорация от Плана планина – Самоковско. – В: *Spartacus II*, 2006, 196 – 201; Е. Пенчева – Укрепено селище в м. “Калето” при с. Долни Пасарел, Софийско. – ИНИМ, XIII, 2002, 73 – 97; М. Станчева – Тракийски златоносни рудни разработки край София. – Археология, 1973, 1, 53 – 59.
26. Б. Геров, цит. съч., 1967, с. 93.
27. Пак там, 1967, с. 93, бел. 5.

LATE ANTIQUITY SETTLEMENTS IN THE TERRITORY OF THE VILLAGE
OF BISTRITZA, THE SOFIA DISTRICT

Elena Pencheva

Summary

The article is an attempt to summarize the information on the antique settlements in the territory of the village of Bistritza, the district of Sofia. Reviewed are the documented evidences of inhabitation sites in the Kalugerovi livadi and Mali dol locations, the familiar information being enriched by the author's field investigations. In both cases, the settlements under consideration are unfortified and their existence is generally dated from Late Antiquity. Judging by the archaeological finds, the inhabitants of those settlements were chiefly employed in developing the ore deposits in the neighbourhood and in iron and gold mining.

The remains of construction works that are visible on the surface in the Gradishte site, have also been noted down. The immediate proximity of the site to the settlement in Mali dol, the small-sized fortified area, the absence of a cultural layer and particularly the not so big stability of the structure of crushed stone dry masonry, enclosing the area, feature the site as a temporary refuge of the neighbouring population in case of danger. An early Byzantine coin found in the site testifies that it was still functioning in the second half of the 6th century.